

ગુજરાતી સાહિત્ય ભાગ - ૨

ગંગાસતી

ગંગાસતી ભક્તિ આંદોલનના મધ્યકાલિન કવિયત્રી હતા જેમણે ગુજરાતીમાં સંખ્યાબંધ ભજનો રચ્યા હતા.

તેમના જીવન વિશે કોઈ પ્રમાણભૂત માહિતી મળતી નથી કારણકે તેમના ભજનો અને જીવન કથા મૌખિક રીતે રજૂ થતી આવી છે. લોકકથાઓ અનુસાર, તેઓ હાલના ગુજરાતમાં આવેલા સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં રાજપરા ગામમાં વાઘેલા રાજપૂત કુટુંબમાં આશરે ૧૨મી થી ૧૪ સદીમાં જન્મ્યા હતા. તેમના લગ્ન ભાવનગર નજીક આવેલા સમળિયાના ગિરાસદાર કલ્હણસંગ અથવા કલ્હણ સાથે થયા હતા. કલ્હણસંગ ભક્તિ આંદોલનના નિજ્ય અનુયાયી હતા. તેમને અજોભા નામનો પુત્ર હતો જેના લગ્ન પાનબાઈ સાથે થયા હતા. ગંગાસતી અને કલ્હણસંગ અત્યંત ધાર્મિક હતા અને તેમનું ઘર ધાર્મિક સત્સંગનું કેન્દ્ર બન્યું. આવનારા લોકો અને સાધુઓ માટે તે નાનું પડતા તેઓ ખેતરમાં જઈ વસ્યા અને ત્યાં ઝૂંપડી બાંધી રહેવા લાગ્યા અને સત્સંગ ત્યાં ચાલુ રાખ્યો. લોકવાયકા મુજબ, લોકોના વ્યંગથી પોતાની આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓની સાબિતી આપવા માટે, કલ્હણસંગ સિદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા પ્રેરાયા. એથી ગાય સજીવન થઈ અને ચોતરફ વાત ફેલાઈ ગઈ. સિદ્ધિનો અકારણ ઉપયોગ અને પરિણામ સ્વરૂપ આવી મળેલ પ્રસિદ્ધિ ભજનમાં બાધા કરશે એમ સમજતાં તેમણે પ્રાયશ્ચિતરૂપે દેહત્યાગનો સંકલ્પ કર્યો. ગંગાસતીએ પણ તેમની સાથે દેહત્યાગની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. પરંતુ કલ્હણસંગે પાનબાઈનું અધ્યાત્મ શિક્ષણ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી તેમને રોકાઈ જવાની આજ્ઞા કરી. કલ્હણસંગે દેહત્યાગ કરી સમાધિ લીધી ત્યારપછી એમ કહેવાય છે કે ગંગાસતી રોજ એક ભજનની રચના કરતાં અને પાનબાઈને સંભળાવતા. ગંગાસતીના ભજનો એક રીતે પાનબાઈને ઉદ્દેશીને અપાયેલ આધ્યાત્મિક શિક્ષણ છે. બાવન દિવસ સુધી આ ક્રમ જારી રહ્યો, જેના પરિણામે બાવન ભજનોની રચના થઈ. ગંગાસતીએ ત્યારબાદ સમાધિ લીધી. ગંગાસતીએ ગુરૂની મહિમા અને મહત્વ, અનુયાયીનું જીવન, કુદરત અને ભક્તિનો અર્થ વગેરે પર ભજનો રચ્યા છે. તે પાનબાઈને ઉદ્દેશીને રચવામાં આવ્યા છે. આ ભજનો કોઈ ભગવાનનો ઉલ્લેખ કરતા નથી પરંતુ સામાન્ય સ્વરૂપમાં ભગવાનનો ઉલ્લેખ કરે છે. તે અધ્યાત્મના વિવિધ પાસાંઓને પણ રજૂ કરે છે. આ ભજનો સૌરાષ્ટ્ર અને ભક્તિ સંગીતમાં હજુ પણ લોકપ્રિય છે. ૧૯૭૯માં તેમના જીવન પર આધારિત દિનેશ રાવલ દ્વારા દિગ્દર્શિત ગુજરાતી ચલચિત્ર ગંગાસતી રજૂ થયું હતું.

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

(1) વીજળીને ચમકારે

વીજળીને ચમકારે, મોતીડા પરોવે રે પાનબાઈ !

અચાનક અંધારાં થાશે જી ..

જોત રે જોતામાં દિવસો, વિયા રે ગિયા પાનબાઈ !

એકવીશ હજાર છસોને કાળ ખાશે જી ...

વીજળીને ચમકારે...

જાણ્યા રે જેવી આ તો, અજાણ છે રે વાતો

અધૂરિયાંને ન કહેવાય ..

ગુપ્ત રસનો આ ખેલ છે અટપટો ને,

આંટી રે મેલો તો (પૂરણ) સમજાય જી ...

વીજળીને ચમકારે...

(નિરમળ થઈને) માન રે મેલી ને તમે,

આવો રે મેદાનમાં ને (પાનબાઈ !)..

જાણી લિયો જીવ કેરી (ની) જાત જી ...

સજાતિ વિજાતિની જુગતી બતાવું ને,

બીબે પાડી દઉં બીજી ભાત જી ...

વીજળીને ચમકારે...

પિંડ રે બ્રહ્માંડથી, પર છે ગુરુજી મારો

એનો (તેનો) રે દેખાડું તમને દેશ જી .

ગંગાસતી એમ બોલિયાં રે પાનબાઈ !

ત્યાં નહિ માયાનો જરીએ (લેશ) રંગ જી

વીજળીને ચમકારે, મોતીડા પરોવે રે પાનબાઈ !

અચાનક અંધારાં થાશે જી ..

જોત રે જોતામાં દિવસો, વિયા રે ગિયા પાનબાઈ,

એકવીશ હજાર છસોને કાળ ખાશે જી

એકવીશ હજાર છસોને કાળ ખાશે જી

(2) મેરુ તો ડગે, જેનાં મન નો ડગે

મેરુ તો ડગે, જેનાં મન નો ડગે... પાનબાઈ...

મરને ભાંગી રે પડે ભરમાંડ રે,
વિપતી પડે તોયે વણસે નહિ ને રે,
શો ઈ હરિજનનાં પરમાણુ રે.. મેરુ રે..

ચીતની વૃતિ રે જેની સદા રહે નિરમળી રે
કરે નઈ કોઈની રે આશ..
દાન દેવે પણ રેવે અજચીને
રાખે વચનમાં વિશ્વાસ...

હરખ રે શોકની ના'વે જેને હેડકી ને
આઠે રે પહોર રે રહે આનંદ

નિત્ય તો રેવે સતસંગમાં રે
તોડે રે માયા કરા ફંદ
તન મન ધન જેણે ગુરુને રે અર્પ્યા રે
અરે એનુ નામ નિજરી નર ને નાર

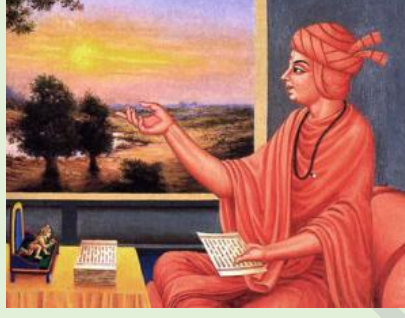
એકાંતે બેસીને અલખ આરાધે તો
અલખ પધારે એને દ્વાર
મેરુ તો ડગે, જેનાં મન નો ડગે... પાનબાઈ...
મરને ભાંગી રે પડે ભરમાંડ રે,

એજી સંગત્યુ કરો તો રે એવાની રે કરજો રે
ભજનમાં રે રેજો ભરપુર
ગંગાસતી... એમ બોલ્યા ને
અરે જેના નયાણુમાં વરસે ઝાઝા નૂર

મેરુ તો ડગે, જેનાં મન નો ડગે... પાનબાઈ...
મરને ભાંગી રે પડે ભરમાંડ રે

વિપતી પડે તોયે વણસે નહિ ને રે,
શો ઈ હરિજનનાં પરમાણ રે.. મેરુ રે..

મુક્તાનંદ સ્વામી

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન ફરતી ઓપતી 500-500 પરમહંસોની મંડળીનો મેરુ, સત્સંગ ઈમારતનો ભોમ, જેમને નિઃસંકોચ કહી શકાય એવા સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામી હતા. સ્વામીનો જન્મ સવંત 1814 પોષ વદી સાતમના દિવસે રાધાદેવીની કુખે આનંદરામના પવિત્ર ઘરમાં થયો હતો. બાળપણનું નામ મુકુંદદાસ હતું. અમરેલી નિવાસસ્થાન કર્મ ભૂમિ હતી. બાળપણમાં પરિવારને ધ્રુવ-પ્રહલાદની ઝાંખી કરાવી. મેઘાવી પિતા પાસે જ સંસ્કાર લીધાને સંસ્કૃત અને સંગીતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. વેદાંત અધ્યયન કરીને સંસારથી વિરક્ત થયેલા મુકુંદદાસનો ગૃહત્યાગ, ગુરુની શોધ, સત્યની સાધના વગેરે મુમુક્ષુઓના આદર્શરૂપ છે. સંવત 1842ની વસંતપંચમીએ મુકુંદદાસ ઉદ્ધવસંપ્રદાયના સ્થાપક શ્રી રામાનંદ સ્વામીના શિષ્ય તરીકે દિક્ષા પામ્યા. અને મુક્તાનંદ સ્વામી બની લોજ આશ્રમમાં મહંતબન્યા. ગુરુદેવની આજ્ઞાથી ભૂજ જઈને પુનઃવેદાંત બૃહસ્પતિની સાથે સરખાવી શકાય તેવી જ્ઞાનગરિમાં પ્રાપ્ત કરી. એક કરતા વધારે ભાષાના જાણકાર અને અનેક વિદ્યાઓના જ્ઞાતા એવા સ્વામીના કંઠમાં કોયલનો માળો હોય તેવું માધુર્ય હતું. રાગ-રાગીણીઓને મૂર્તિમંત કરીને શ્રોતાઓને મંત્રમુગ્ધ કરવા તેમને મન કંઈ મોટી વાત ન હતી. તેમના વાગ્માધુર્યે તેમને હજારો લોકો હૃદયમાં અનોખું આદર સ્થાન અપાવ્યું અને ટૂંક સમયમાં રામાનંદ સ્વામીના શિષ્યોમાં પ્રમુખ અને ભાવિકર્ણધાર તરીકે ઉપસી આવ્યા. એવામાં સવંત 1856માં લોજ આશ્રમમાં નિલકંઠવાણી રૂપે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનું આગમન થયું અને મુક્તાનંદ સ્વામીની વિદ્વતા સાથે ઉપાસના શુદ્ધિથી પ્રભાવિત થઈ આશ્રમમાં જ રહી ગયા. સમય જતા રામાનંદ સ્વામીને મળ્યા. દિક્ષા લીધી અને જેતપુરમાં ગાદીએ બેઠા. પછીથી સંપ્રદાયની ધુરા સહજાનંદ સ્વામીના હાથમાં આવી અને ગુરુપદ સુધી પહોંચેલા સંતશ્રી મુક્તાનંદ સ્વામી આજીવન દાસ બની ગયા. કેટલો મહાન ત્યાગ ! " હું તો છું ઘણી નાગણી નાર, તોય તમારી રે" કહીને તેમણે ગોપીભાવે ભક્તિ કરી છે. સ્વામીએ વિવિધ ભાષાઓમાં વિપુલ સાહિત્યનો રસથાળ સત્સંગને જ નહિ, પણ વિશ્વસાહિત્યને ભેટ કર્યો છે. એક જ વ્યક્તિના જીવનમાં બ્રહ્મસુત્ર ભાષ્ય રચના અને વડોદરાના પંડિતોને એકલે હાથે શાસ્ત્રમાં પરાજીત કરી શકે તેવું પાંડિત્ય, રાસલીલા જેવી રસપ્રધાન રચના અને ગ્વાલીયરના ગવૈયાઓને પણ પરાસ્ત કરી દે તેવું શાસ્ત્રીય નૃત્ય આજદિન સુધીના ઇતિહાસમાં કોઈના નામે નોંધાયું હોય તો એ એક માત્ર મુક્તાનંદ સ્વામી છે. તેમની કલમે 28 જેટલા ગ્રંથો લખાયા છે. તેમની ચુંદડીએ ભારતવર્ષના કાષાયવસ્ત્રને ગૌરવ અપાવ્યું છે. તેમની વિનમ્રતા સાથેની વિદ્વતા અને જ્ઞાન સાથે ગુણ ગરિમાં એ શ્રીજી મહારાજનું "ગુરુપદ" અપાવ્યું હતું. વાત્સલ્ય અને કરુણાએ તેમને જે બિરુદ મળ્યું તે પાંચસો પરમહંસોમાં કોઈને ન મળ્યું. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગિજુકાકાને "મુછાળી માં" કહેવાય છે તેમ સ્વયં ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણે તેમને "સત્સંગની માં"નું બિરુદ આપ્યું હતું. આમ શ્રીજી મહારાજ પછી વધુ આદરથી જેનું નામ લેવાય છે એવા આ સંતવર્ય શ્રીજી સ્વધામ ગમન બાદ માત્ર એક મહિનાના વિયોગે સં. 1886ના અષાઠ વદ-11ના પવિત્ર દિવસે ગઢપુર મુકામે દિવ્યદેહ ધારણ કરીને શ્રીહરિના ધામમાં સીધાવ્યા.

રચનાઓ - શ્રીકૃષ્ણના પદ, શણગારના પદ, ભક્તિના પદ, પ્રેમલીલા, ઉદ્ધવગીતા, જ્ઞાનલીલા, સતીગીતા, રુક્મિણીવિવાહ, કૃષ્ણપ્રસાદ, વિવેકચિંતામણી શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત, સંતસમાગમ, શૂરવીરપણા વિશે, આશરે ૮૦૦૦ પદ, ઈશ્વરવિવાહ, ધર્મતત્ત્વસાર, ધર્માખ્યાન, સત્સંગચિંતામણિ.....

નિષ્કુળાનંદ સ્વામી

નિષ્કુળાનંદ સ્વામી ગુજરાતી ભાષાનાં ભક્તિમાર્ગના કવિ હતાં. તેઓ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના અનુયાયી હતાં. તેમની 'ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના, કરિએ કોટી ઉપાયજી' આશ્રમ ભજનાવલિમાં નોંધાયું છે. તેમની અનેક ભજન રચનાઓ આજે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના મંદિરોમાં ખુબજ પ્રેમથી ગવાય છે. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં તેઓ ખુબજ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. વૈરાગ્યપ્રધાન જીવનની અસર તેમની કૃતિઓમાં પણ જણાય છે. વૈરાગ્યપ્રધાન જીવન છતાં "સ્નેહગીતા" ભક્તિ અને શણગાર રસનું અદ્ભુત વર્ણન કવિની આગવી પ્રતિભાનો પુરાવો છે. તેમની નાની મોટી ૨૪ જેટલી રચનાઓ "નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય"નાં નામથી શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર વડતાલ, ભુજ, અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત વિગેરે મંદિરો દ્વારા પ્રકાશિત થઈ છે. તેમના રચેલા ભજનો "નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય કીર્તન"નાં નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં છે. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આ સંતના જીવન-કવન પર શોધગ્રંથ પણ લખવામાં આવ્યો છે. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીનો જન્મ જામનગર જિલ્લાનાં શેખપાટ ગામમાં થયો હતો. તેમનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૮૨૨ મહા સુદ પાંચમ (વસંત પંચમી)નાં દિવસે સુથાર જ્ઞાતિમાં થયો હતો. તેમનાં પિતાશ્રીનું નામ રામજી અને માતાનું નામ અમ્રુતાબા હતું. તેમનું દિક્ષા પહેલાનું નામ લાલજી હતું. કવીશ્વર દલપતરામ અને નિષ્કુળાનંદજી નો મિલાપ ધોલેરામાં થયેલો અને આ મુલાકાતનો ઉલ્લેખ કવિ શ્રી દલપતરામે બુદ્ધિપ્રકાશમાં પણ કર્યો હતો. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનાં તમામ કવિઓમાં નિષ્કુળાનંદજી આગવી વિશેષતા ધરાવતાં કવિ માનવામાં આવે છે, કારણ કે તેમણે અક્ષરજ્ઞાન નહોતું લીધું છતાં આટલું વિરાટ સાહિત્ય આ સંપ્રદાયને આપ્યું છે. આ કવિને દિક્ષા આપીને તુરંત ભગવાન સ્વામિનારાયણ ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા આપે છે, ત્યારે આ કવિવર "કાળા અક્ષર કુહાડે માર્યા" એમ કહ્યું ત્યારે ભગવાને કહ્યું લખવા માંડો તમારી કલમમાં અમે લખીશું. આ સાથે નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ લખવાની શરુઆત કરી. તેમની પ્રથમ કૃતિ યમદંડ છે. સર્વ શ્રેષ્ઠકૃતિ "ભક્તચિંતામણી" અને "પુરુષોત્તમ પ્રકાશ" છે.

આજીવન ગ્રંથ પ્રણયનની સાથે તેમણે કાષ્ઠકલાક્ષેત્રે પણ સંપ્રદાયની અમુલ્ય સેવા કરી છે. શિલ્પકલાનાં તેમના જ્ઞાનનાં દર્શન ધોલેરા શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિરમાં થાય છે. ત્યાં આજે પણ કવિ દ્વારા કંડારાયેલી કમાનો જોવા મળે છે. આ જ મંદિરમાં સેવા કરતાં કરતાં વિ.સં. ૧૮૦૮માં તેમણે દેહ ત્યાગ કર્યો. નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય જેવું પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ શાસ્ત્ર નથી જે પોતાના દોષો બતાવે છે અને તે દોષો દુર કરવા માટે ની જે રીત તે અર્ણવીય છે અને શ્રી નિષ્કુળાનંદ મુનિ નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય મા જે એકવાર દ્રષ્ટાંત આપે છે એ ફરી પાછું આવતુજ નથી અને શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય ના શાસ્ત્રો રચવમાટે ખુદ શ્રીજી મહારાજે પ્રથમ આજ્ઞા જો કોઈને કરી હોય તો એ શ્રી નિષ્કુળાનંદ મુનિ છે.

1. પુરુષોત્તમ પ્રકાશ
2. ભક્તિનિધિ
3. હરિબળ ગીતા

1. ચોસઠપદી
2. મન ગંજન
3. ભક્તચિંતામણિ

1. સ્નેહગીતા
2. ધીરજ આખ્યાન
3. હૃદય પ્રકાશ

1. અરજી વિનય
2. ચિન્હ ચિંતામણી
3. પુષ્પ ચિંતામણી

4. વચનવિધિ

5. યમદંડ

6. લગ્ન શુક્રનાવલિ

4. વ્રુતિ વિવાહ

5. હરિ સ્મૃતિ

6. સારસિદ્ધિ

4. હરિ વિચરણ

5. ગુણ ગ્રાહક

6. કલ્યાણ નિર્ણય

4. શિક્ષાપત્રી પદરૂપા

5. અવતાર ચિંતામણી, વિગેરે

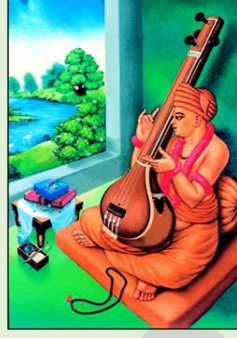
દેવાનંદ સ્વામી

દેવાનંદ સ્વામી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ હતા. તેમની પદ્ય રચનાઓ ઉપદેશ પ્રધાન હતી. જ્યારે કોઈ ધ્યાન દઈને તેમની રચનાઓ સાંભળે છે, ત્યારે તે વ્યક્તિને સંસાર અસાર લાગે છે. આજે પણ તેમની કવિતા- ભજનો સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનાં પ્રત્યેક મંદિરોમાં ખુબ જ ગવાય છે. તેઓ બહુધા મુળીમાં નિવાસ કરીને રહેતા હતા. તેઓ સંપ્રદાયના બંધારણમાં બંધાયેલા કવિ હતા એટલે તેમણે ભક્તિ પ્રધાન રચનાઓ વધુ કરી છે. સંસારની અસાર સ્થિતિનો ચિતાર પણ તેમની પદ્ય રચનાઓમાં જોવા મળે છે. તેમની રચનાઓ "દેવાનંદ કાવ્યમ" ના નામથી સુરેન્દ્રનગર ગુરુકુલ દ્વારા શા. શ્રીનારાયણદાસજી સ્વામીએ પ્રકાશિત કરેલ છે. બ્રહ્માનંદ સ્વામીના શિષ્ય એવા તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રસિદ્ધ કવિ દલપતરામ ના ગુરુ હતા. ઈ.સ ૧૮૦૩માં બળોલ ગામમાં શિવભક્ત શંભુદાન ગઢવીને ઘેર એક તેજસ્વી બાળકે જન્મ ધારણ કર્યો. તેનું નામ હતું દેવીદાન ગઢવી. દેવીદાને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની દીક્ષા ધારણ કરી અને નામ પડ્યું દેવાનંદ સ્વામી. બાલ્યાવસ્થામાં પ્રહલાદની જેમ તેમને આધ્યાત્મમાં વધુ રુચી હતી. પરિવારમાં ભગવાન ભોજાનાથની ભક્તિની પરંપરા હતી. આનુવંશિક ગુણો પ્રમાણે ભક્તિ કવિતાની રચના તેને કુદરતી રીતે જ આવડતી. પિતા પાસે જ થોડું અધ્યયન કરતા અને નામસ્મરણમાં લીન રહેતા. શંભુદાન ગઢવી બળોલની સીમમાં આવેલ ધિંગડા ગામની નજીક આવેલ અચળેશ્વર મહાદેવના મંદિરનાં પુજારી હતાં. દેવીદાન તેમનાં પિતાશ્રી સાથે અવારનવાર મહાદેવની સેવામાં સાથે જતાં અને મંદિરમાં ભોજાનાથની ઉપાસનામાં તલ્લીન થતાં. એક લોકવાયકા પ્રમાણે રામાયણકાળના અત્રી મુનીએ આ મહાદેવની સ્થાપના કરેલી. દેવીદાનનાં નાજુક મનમાં પ્રભુ પ્રત્યક્ષ દર્શનની તાલાવેલી હતી. એકવાર તો તેમણે જો શિવ પ્રત્યક્ષ ન થાય તો મસ્તક તેમના ચરણે ફુલ જેમ ધરીને આ પંચભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છા થઈ આવી. બાળકની આવી હઠીલી ભક્તિથી ભોજાનાથે આકાશમાંથી અવાજ કર્યો: આત્મહત્યા ના કર, બાળક તને પ્રગટ ભગવાન મળશે". આ બાળકે સામે પ્રશ્ન કર્યો. ક્યાં અને કેવી રીતે મળશે"? આકાશવાણીએ કહ્યું: વત્સ, તારા જ ગામમાં ભગવાન આવશે અને કોઈક અલૌકિક લીલા કરશે". બસ, હવે તો એ દિવસની ઈંતેજરીમાં દિવસો યુગ યુગના થવા લાગ્યા. પણ ભગવાન આવ્યા પણ ખરા. ભગવાન સ્વામિનારાયણ બળોલમાં પધાર્યા. ગામનાં હરિભક્ત રૈયા ખટાણાને ઘેર પધાર્યા. ભગવાનને દુધ અને થુલી જમવા આપ્યાં. ઘરમાં અંધારું હતું એટલે મહારાજે કહ્યું કે અમારે બહાર જમવું છે. ફળીયામાં રૈયા ભગતનું ગાડું પડેલું તેની ઉપર બેસીને જમવા લાગ્યા. જમતા જમતા તાંસળીમાંથી દુધ પીતા હતાં ત્યારે દુધનાં રેલા નીચે કોણીએ ઉતર્યા. ભગવાન

કોણીએ જીભ અડાડીને દુધ ચાટવા લાગ્યા. આ જોઈને દેવીદાને પગ પકડી લીધા. આપ સ્વયં ભગવાન છો. મારો સ્વીકાર કરો. બસ ,ત્યારથી આ દેવીદાન સ્વામિનારાયણના આશ્રિત બની ગયા.

પ્રેમાનંદ સ્વામી

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય ની ગોપીનું બિરુદ પામેલાં સંતકવિ પ્રેમાનંદ સ્વામી સ્વામિનારાયણીય અષ્ટકવિઓમાં અનોખું સ્થાન ધરાવતા સંત કવિ હતા. તેમનો જન્મ ઈ.સ. ૧૭૮૪ માં ખંભાત પાસે સેવલિયા ગામના બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો. તેમનું બાળપણનું નામ હાથી હતું. તેમના પિતાનું નામ સેવકરાય અને માતાનું નામ સુનંદાદેવી હતું. જન્મ પશ્ચાત તેમના પિતા દ્વારા તેમનો ત્યાગ કરવામાં આવતાં તેમનો ઉછેર ડોસાભાઈ નામના મુસ્લીમ સદગૃહસ્થને ત્યાં થયો હતો. આમ તેઓ મુસલમાનનાં પરિવારમાં ઉછેરેલા હતાં. ખુબ જ નાની ઉંમરથી સંત થઈ ગયેલાં. ખુબ જ નાની ઉંમરે તેમને સહજાનંદ સ્વામીએ ગઢડાં ખાતે દીક્ષા આપી હતી. તેમનું શરુઆતનું નામ નિજબોધાનંદ હતું પણ કવિતાઓમાં બંધબેસતું ન હોવાથી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે આ સંતનુ નામ પ્રેમાનંદ સ્વામી પાડેલું. સહજાનંદ સ્વામી દ્વારા 'પ્રેમસખી' નું લાડનામ અપાયું જે તેમનું અન્ય ઉપનામ પણ બન્યું. તેઓ પ્રેમભાવનાં આચાર્ય હતા. જ્યારે સારંગીના સુર સાથે તેઓ કવિતા ગાતા ત્યારે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સ્વયં મુગ્ધ બનીને શ્રોતાની સાથે બેસી જતાં. તેમની એક રચના 'વંદુ સહજાનંદ રસરુપ, અનુપમ સારને રે લોલ" પર ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ આફરિન થઈને બોલી ઉઠેલાં કે આવી રીતે જેને ભગવાનનુ ચિંતન રહે છે તેને તો અમે આ સભામાં પાષાંગ દંડવત કરીએ એમ થાય છે". તેમનું અવસાન ઈ.સ. ૧૮૫૬ માં ગઢડા ખાતે થયું. કવિનાં જીવન-કવન પર હિન્દી અને ગુજરાતી ભાષામાં શોધ ગ્રંથો લખાયાં છે. તેમની રચનાઓ "પ્રેમાનંદ કાવ્યમ્"નાં નામથી સ્વામિનારાયણ મંદિર ભુજ દ્વારા પ્રકાશિત થઈ છે. તેમણે અનેક રાસ, પદ , ગરબા, લોકઢાળ અને શાસ્ત્રીય રાગ આધારીત અનેક રચનાઓ કરી છે. વિપુલ પ્રમાણમાં હિન્દી, વ્રજ, સંસ્કૃત,મારવાડી, મરાઠી અને ગુજરાતી પદો રચ્યા છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, સામ્પ્રદાયિક અને વૈરાગ્યબોધનાં પદો – શ્રીકૃષ્ણ અને સહજાનંદ સ્વામી પ્રત્યેનો પ્રેમ વ્યક્ત કરતાં પદો પણ તેમણે ઘણાં લખ્યાં છે. 'તુલસીવિવાહ', 'નારાયણચરિત્ર' તેમની જાણીતી રચનાઓ છે.

“તમારી મૂર્તિ વિના મારા નાથ રે ,બીજું મને આપશો મા,

હું તો એ જ માંગું છું જોડી હાથ રે ,બીજું મને આપશો મા.....

આપો તમારા ભક્તજનો નો સંગ રે,મારા જીવ મા એજ ઉમંગ રે.....બીજું મને....

CREATED By VEERU BHAI - 9157708052

મારા ઉર મા કરો નિવાસ રે , મને રાખો રસિયા તમ પાસ રે.....બીજું મને...

એ જ અરજી દયાનિધિ દેવ રે , આપો ચરણકમળ ની સેવ રે.....બીજું મને...

કરો ઈતર વાસના દુર રે, રાખો પ્રેમાનંદ ને હજુર રે.....બીજું મને આપશો મા.....”

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ

જન્મ વતન સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના વઢવાણમાં. પ્રાથમિક કેળવણી ત્યાંની ગામઠી શાળામાં. પિતા પાસે કુળ-પરંપરા પ્રમાણે વેદ શીખવાનો પ્રારંભ કર્યો, પરંતુ પિતાના ક્રોધી સ્વભાવને લીધે શીખી ન શક્યા. બાળપણથી પ્રાસતત્વવાળી હડૂલા જેવી કવિતા કરવાનો શોખ. શામળની પદ્યવાર્તાઓ સાંભળી એ પ્રકારની ‘હીરાદંતી’ અને ‘કમળલોચની’ જેવી વાર્તાઓ પદ્યમાં લખી, પરંતુ ચૌદ વર્ષની ઉંમરે ભૂમાનંદ સ્વામીથી પ્રભાવિત બની સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય અંગીકાર કર્યો એટલે એ વાર્તાઓ બાળી નાખી. પછી દેવાનંદ સ્વામી પાસે પરંપરાપ્રાપ્ત કાવ્યશાસ્ત્ર, છંદશાસ્ત્ર અને વ્રજભાષાની કાવ્યરીતિનું શિક્ષણ લીધું. ચોવીસ વર્ષની ઉંમરે અમદાવાદના સ્વામીનારાયણ મંદિરમાં સંસ્કૃતના વિશેષ અભ્યાસ માટે આવ્યા. તે દરમિયાન ભોળનાથ સારાભાઈ સાથે પરિચય થયો. ૧૮૪૮માં ભોળનાથની ભલામણથી અમદાવાદના આસિસ્ટન્ટ જજ એલેક્ઝાંડર કિન્લોક ફોર્બસનું નિમંત્રણ મળ્યું એટલે વઢવાણથી અમદાવાદ આવ્યા અને ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય શીખવવા માટે ફોર્બસના શિક્ષક બન્યા. ફોર્બસ સાથેનો આ મેળાપ ઘનિષ્ઠ મૈત્રીમાં પરિણમ્યો. પાંચેક વર્ષ ફોર્બસ સાથે ગુજરાતનાં વિવિધ રાજ્યોમાં ‘રાસમાળા’ ની સામગ્રી ભેગી કરવા માટે પર્યટન કર્યું તેમ જ શિક્ષણ અને નવજાગૃતિ સારુ ફોર્બસે આદરેલા પુરુષાર્થમાં સહભાગી બન્યા. ૧૮૫૪માં ફોર્બસ ઈંગ્લેન્ડ ગયા ત્યારે એમની ભલામણથી સાદરામાં સરકારી નોકરી સ્વીકારી. પરંતુ ૧૮૫૫માં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના મંત્રી કટિંસ સાહેબના સૂચનથી અને ફોર્બસની વિનંતિને માન આપી સારા પગારવાળી સરકારી નોકરી છોડી અમદાવાદ પાછા આવી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી અને ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ માસિકની જવાબદારી સંભાળી. ૧૮૫૮માં ‘હોપ વાચનમાળા’ ની પુસ્તિકાઓ તૈયાર કરવામાં સરકારને મદદ કરી. ૧૮૭૯માં આંખની વ્યાધિને લીધે વર્નાક્યુલર સોસાયટીમાંથી નિવૃત્તિ લીધી. અમદાવાદમાં અવસાન. ગુજરાતી કવિતાને અર્વાચીનતાના વહેણમાં મૂકવામાં નર્મદની કવિતા જેટલી જ દલપતરામની કવિતા મહત્વની છે. જોકે કેટલાક વિશિષ્ટ સંજોગોને લીધે મધ્યકાલીનતા અને અર્વાચીનતા બન્નેના વણાટમાંથી એમની કવિતાનો દેહ બંધાયો છે. રસ નો મહિમા કરવા છતાં વ્રજભાષાની કાવ્યરીતિ અને શામળની વાર્તાઓના સંસ્કારને લીધે શબ્દ અને અર્થની ચાતુરીથી કાવ્યત્વ સિદ્ધ કરવા તરફ એમનું લક્ષ્ય વિશેષ રહ્યું. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના પ્રભાવને કારણે સદાચાર અને નીતિનો બોધ આપતી કવિતાને એમણે સાચી માની. છતાં એમની કવિતાને અર્વાચીનતાનો રંગ લાગ્યો ફોર્બસનાં મેળાપને લીધે. એ સંબંધથી એમનામાં પ્રાંતપ્રેમની ભાવના આવી તથા અંગ્રેજશાસન અને અંગ્રેજ સંસ્કૃતિને લીધે સમાજજીવનમાં શરૂ થયેલા પરિવર્તનને વિધાયક દ્રષ્ટિથી

જોવાની ને પુરસ્કારવાની ઉદાર રુચિ કેળવાઈ. આ બે તાણાવાણાથી વણાયેલી એમની મોટા ભાગની કવિતા પ્રાસંગિક, દ્રષ્ટાંતાત્મક, ઉપદેશાત્મક, સુધારાવાદી વલાણવાળી, શબ્દ અને અર્થની ચાતુરીવાળી, લોકગમ્ય, સભારંગની અને લોકપ્રિય બની. ‘દલપતકાવ્ય’-ભા. ૧, ૨ (૧૮૭૯, ૧૮૮૬)માં સંગૃહીત કાવ્યો પૈકીનાં ઘણાં અગાઉ નાની પુસ્તિકાઓ રૂપે પ્રકાશિત થયેલાં, પરંતુ એ દરેકની પહેલી પ્રકાશનસાલ ચોક્કસપૂણે અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી.

અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતાનું પહેલું કાવ્ય ‘બાપાની પીંપર’ ૧૮૪૫ માં લખનાર આ કવિનું કાવ્યસર્જન વિપુલ છે. ગરબીપદ જેવી ટૂંકી રચનાઓથી માંડી મધ્યકાલીન આખ્યાન જેવી લાંબી રચનાઓની વચ્ચે અનેક નાનીમોટી કૃતિઓ એમણે રચી છે. ‘વેનચરિત્ર’ ને બાદ કરતાં કવિની લાંબી રચનાઓને કોઈ નિશ્ચિત કાવ્યપ્રકાર તરીકે ઓળખાવી શકાય એમ નથી. નવા વિષયો અને વિચારોને વ્યક્ત કરવાને એમને મધ્યકાલીન કાવ્યપ્રકારો બહુ અનુકૂળ આવ્યા નથી. ‘વેનચરિત્ર-બાળલગ્નનિષેધ અને પુનર્વિવાહોત્તેજન વિશે’ માં વિવિધ દેશીઓવાળાં પદોમાં આખ્યાનપદ્ધતિએ વેનરાજની કથા દ્વારા વિધવા સ્ત્રીઓની કરુણ સ્થિતિ, વિધવાવિવાહના પ્રશ્ને વેનરાજએ સામાજિક સંઘર્ષનો કરવો પડેલો સામનો એ સઘળાનું વીગતપૂર્ણ વાસ્તવિક ચિત્ર આપી કાવ્યાંતે વિધવાપુનર્લગ્નની હિમાયત કરી છે. સુધારાલક્ષી દ્રષ્ટિની સાથે કૃતિને રસલક્ષી બનાવવા તરફ કવિનું લક્ષ રહ્યું હોવા છતાં એમાં એમને ઝાઝી સફળતા મળી નથી. રસિક રીતે કથા કહેવાની કે પદોને કડવાંની ચુસ્તતા આપવાની શક્તિ તેઓ દાખવી શક્યા નથી. જાહેર વ્યાખ્યાનો રૂપે રચાયેલી એમની કેટલીક લાંબી કૃતિઓમાં કથાનો આશ્રય લઈ કે દ્રષ્ટાંતો આપી વક્તવ્યને રસિક બનાવવાની એમની નેમ રહી છે. વ્યવહારુ બોધ દરેક કૃતિનું સામાન્ય લક્ષણ છે. એમાં મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈના બંધવાળી ‘હિંદુસ્તાન ઉપર હુન્નરખાનની ચઢાઈ’ યંત્રોદ્યોગના આગમનને રાષ્ટ્રવિકાસ અર્થે ઉપકારક માની બિરદાવતી, ‘વેનચરિત્ર’ ને મુકાબલે નાની પણ સુગ્રથિત રૂપકકથાવાળી કૃતિ છે. ‘જાદવાસ્થળી’ માં કેફી દ્રવ્યોથી થતા નુકસાનની વાત, ભાગવતના અગિયારમા અધ્યાયમાં આવતા પ્રસંગનો આધાર લઈ થઈ છે ખરી, પરંતુ પ્રસંગકથન નબળું છે. દુહા, ચોપાઈ, સવૈયા, ભુજંગી ઇત્યાદિ છંદોમાં રચાયેલા ‘સંપલક્ષ્મીસંવાદ’માં ધન નહીં પરંતુ એકતા મહત્વની છે એ બોધ નિર્ધનશા વણિકની કથા દ્વારા આપ્યો છે. કથા કરતાં સંપ અને લક્ષ્મી વચ્ચેનો સંવાદ અહીં આકર્ષક અંશ છે. રાજ માટે વિદ્યાભ્યાસનું મહત્વ બતાવવા રચાયેલી, ગંડુરાજની જાણીતી વાર્તાને સમાવતી ‘રાજવિદ્યાભ્યાસ’ તથા ભાવનગરના એક રાજવીના જીવનપ્રસંગને આલેખી એ દ્વારા રાજના ક્ષમાગુણનો મહિમા કરતી ‘વિજયક્ષમા’, વડોદરાના ખંડેરાવ ગાયકવાડની રાજ્યસભામાં ગુજરાતી ભાષાની દુર્દશાનો વાસ્તવિક ચિતાર આપતી અને ગુર્જરવાણીની વકીલાત કરતી તથા કવિની ભાષાપ્રીતિને વ્યક્ત કરતી ‘ગુર્જરવાણી-વિલાપ’ વગેરે આ પ્રકારની રચનાઓ છે.

‘કવિતાવિલાસ અથવા ફાર્બસવિલાસ’ અને ‘વિજયવિનોદ’ એ દલપતરામ પર પડેલા વ્રજભાષાની કાવ્યરીતિના સંસ્કારોને પ્રબળ રીતે પ્રગટ કરતી ગદ્યપદ્યમિશ્રિત રચનાઓ છે. શબ્દ અને અર્થની શ્લેષયુક્ત રમતો, ચિત્રપ્રબંધો, બોધક દ્રષ્ટાંતકથાનકોની આતશબાજી ઉડાવતી આ કૃતિઓનું લક્ષ્ય કાવ્યવિનોદ છે. જીવનનાં પાછલાં વર્ષોમાં રચાયેલી લાંબી કૃતિઓમાં સહજાનંદ સ્વામીના જીવનકાર્યનો મહિમા કરતી ‘હરિલીલામૃત’-ભા. ૧-૨ નું પ્રગટ કર્તૃત્વ આચાર્ય બિહારીલાલજીનું છે, પરંતુ વાસ્તવમાં એની રચના દલપતરામે કરી છે. વિવિધ છંદોમાં સંકલિત ‘તખ્તવિલાસ’ ભા. ૧-૨માં ભાવનગરના મહારાજ તખ્તસિંહજીનાં કાર્યોની પ્રશસ્તિ છે. પરંતુ દલપતરામની લાંબી રચનાઓમાં સૌથી વિશેષ રસાવહ કૃતિ ‘ફાર્બસવિરહ’ છે. એમની કૃતિઓમાં બહુધા આત્મલક્ષી તત્વ ઓછું છે, પણ આ કૃતિ ફોર્બસના મૃત્યુના આઘાતથી કવિચિત્તમાં જન્મેલી ઊંડા શોકની લાગણીને વ્યક્ત કરતી આત્મલક્ષી કવિતા છે. તે ગુજરાતીની પહેલી કરુણપ્રશસ્તિ છે. વ્રજભાષાની કવિતાથી બંધાયેલી કાવ્યરુચિને કારણે અહીં પણ સ્થૂળ પ્રયુક્તિઓથી કવિ કાવ્યશક્તિ બતાવવા મથે છે ત્યારે એ પ્રકારનું નિરૂપણ કાવ્યના શોકભાવ સાથે વિસંવાદી બની રહે છે. જોકે કવિની ગૂઢ વ્યથાને વ્યક્ત કરતાં કેટલાંક ચિરંતન મુક્તકો અહીં સુલભ બન્યાં છે. દલપતરામની ટૂંકી રચનાઓમાં મધ્યકાલીન ગરબીઓ, પદો અને લોકગીતોના પ્રચલિત ઢાળ ઊપાડી વિવિધ વિષયો પર રચાયેલાં ગરબી-પદો તથા અનેક છંદોબદ્ધ કાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે. બાળક-બાળકીના જીવનના વિવિધ માંગલિક પ્રસંગોએ ગાવાનાં ગીતોવાળી ‘માંગલિક

ગીતાવલી', જ્ઞાન ને ઉપદેશના તત્વવાળી 'કચ્છ ગરબાવાળી', શેરસટ્ટાની તથા નામાંકિત જનો વિશેની ગરબીઓ વગેરે ગેયકૃતિઓમાં વ્યવહારુ ડહાપણ અને ઉપદેશક વલણ પ્રબળ છે. ગરબીના ભાવસહજ લયની સૂઝ 'આકાશ ને કાળની ગરબી' જેવી રચનામાં કવચિત જ જોવા મળે છે. આને મુકાબલે 'હોપવાયનમાળાનાં કાવ્યો' અને કેટલાંક અન્ય ટૂંકાં કાવ્યો, એમાં વ્યવહારુ ઉપદેશ હોવા છતાં એમાંની દ્રષ્ટાંતાત્મક રીતિ અને મર્માળા વિનોદને લીધે વિશેષ આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. દલપતરામની કેટલીક ચિરંજીવ કૃતિઓ અહીં છે. નર્મદને અનુસરી દલપતરામે પણ સ્થાનવાર્ણનનાં અને ઋતુવાર્ણનનાં કાવ્યો રચ્યાં છે, જેમાં પ્રકૃતિવાર્ણનની સાથે જ જનજીવનને વાણી લેવાનું વલણ દેખાય છે.

વાચ્યરૂપે આવતી બોધાત્મકતા, કાવ્યાનુરૂપ વિષયની પસંદગી કે ભાવાનુકૂલ ભાષા-છંદ પ્રયોજવાની સૂઝનો અભાવ, શબ્દનાં સ્થૂળ તત્વોથી જ કાવ્યત્વ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન વગેરે જેવી એમની કવિતાની કેટલીક ગંભીર મર્યાદાઓ સ્વીકારીએ તોપણ ગુજરાતી કવિતામાં અક્ષરમેળ છંદોને વ્યાપક રીતે પ્રથમ વખત પ્રયોજવાનું અને ગુજરાતી કવિતાને સમાજભિમુખ બનાવવાનું શ્રેય દલપતરામને મળે છે. આ ઐતિહાસિક મૂલ્ય સિવાય પણ ભાષાની સરળતા, ઘણી વખત લાઘવથી વિચારને રજૂ કરી દેવાની શક્તિ, છંદોની સફાઈ, દ્રષ્ટાંતો ને મર્માળા વિનોદથી વક્તવ્યને વેધક બનાવવાની સૂઝ, જનસ્વભાવનું ઊંડું અવલોકન વગેરે લાક્ષણિકતાઓથી એમની કવિતામાં આજે પણ કેટલોક કાવ્યગુણ પમાય છે. જનસમાજમાં એમના જેટલી લોકપ્રિયતા કોઈ ગુજરાતી કવિને ભાગ્યે જ મળી છે. દલપતરામનું ગદ્યસર્જન પણ વૈવિધ્યપૂર્ણ છે. ગ્રીક નાટ્યકાર એરિસ્ટોફેનિસના 'પ્લુટસ' પરથી રચાયેલું 'લક્ષ્મી નાટક' (૧૮૫૧) એમનું રૂપાંતરિત નાટક છે. એમનું, અલબત્ત, ચિરંજીવ નાટક 'મિથ્યાભિમાન' (૧૮૭૦) છે. સંસ્કૃત અને લોકનાટ્યની શૈલીના સમન્વયમાંથી રચાયેલા આ અભિનયક્ષમ પ્રહસનમાં જીવરામ ભટ્ટના પાત્ર દ્વારા મિથ્યાભિમાની માનસવાળાં મનુષ્યોની મજાક ઉડાવી છે. ગુજરાતના ઘરોમાં ગૃહિણીઓ વચ્ચે પરસ્પર થતી વાતચીતનો ખ્યાલ ફોર્બસને આપવાના હેતુથી રચાયેલી સંવાદરૂપ કૃતિ 'સ્ત્રીસંભાષણ' (૧૮૫૪), રંજનની સાથે બોધ આપતી 'તાર્કિકબોધ' (૧૮૬૫) અને જ્યોતિષને નામે ભોળાં જનોને ધૂતી જનારા જોશીઓ પર કટાક્ષ કરતી 'દૈવજ્ઞદર્પણ' (૧૮૭૩) એ વાર્તાત્મક રચનાઓ તથા ફોર્બસ મૃત્યુ વખતે 'બુદ્ધિપ્રકાશ' માં પ્રગટ થયેલા, ચરિત્રના અંશો ધરાવતા સંસ્મરણલેખો (૧૮૬૫-૬૬) તેમ જ દુર્ગારામ મહેતાજીને અંજલિ આપતા લેખો (૧૮૭૬-૭૭), ઉપરાંત, 'પ્રેમાનંદ-શામળચર્યા' (૧૮૬૩) જેવો સાહિત્યચર્યાનો લેખ—આટલું એમનું પ્રકીર્ણ ગદ્યસર્જન છે. એ સિવાય ફોર્બસની પ્રેરણાએ અને ઈનામી સ્પર્ધાઓમાં ભાગ લેવાની વૃત્તિથી એમણે 'ભૂતનિબંધ' (૧૮૪૮), 'જ્ઞાતિનિબંધ' (૧૮૫૧), 'પુનર્વિવાહપ્રબંધ' (૧૮૫૨), 'શહેરસુધરાઈનો નિબંધ' (૧૮૫૮) વગેરે સુધારાલક્ષી નિબંધો પણ લખ્યા છે. વિષયની વ્યવસ્થિત માંડણી, વિચારની ક્રમબદ્ધતા ને પારદર્શકતા, ઊંડાણ કરતાં વિસ્તારનો વિશેષ અનુભવ કરાવતા આ નિબંધોનું ગદ્ય નર્મદના ગદ્યની તુલનામાં ફિરસું છે. 'ગુજરાતી પિંગળ/દલપતપિંગળ' (૧૮૬૨) અને 'અલંકારાદર્શ' (મરણોત્તર, ૧૮૪૮) એમના છંદ અને અલંકારની ચર્ચા કરતા ગ્રંથો છે. 'વિદ્યાબોધ' (૧૮૬૮), 'કાવ્યદોહન'- ભા. ૧-૨-૩ (૧૮૬૨), ૭૦૦ કહેવતોનો સંગ્રહ 'કથનસપ્તશતી' (૧૮૬૨), 'શામળસતસઈ', 'ગુજરાતના કેટલાએક ઐતિહાસિક પ્રસંગો અને વાર્તાઓ' (મરણોત્તર, ૧૮૩૩), 'રત્નમાળા' (મરણોત્તર, ૧૮૦૩) એમના સંપાદનગ્રંથો છે. 'પ્રવીણસાગર' (૧૮૮૨) એમણે કરેલું ભાષાંતર છે. 'શ્રવણાખ્યાન' (૧૮૬૮), 'જ્ઞાનચાતુરી' વગેરે એમની વ્રજભાષાની રચનાઓ છે. એમણે 'ગોડ સેવ ધ કિંગ' નો અનુવાદ પણ ૧૮૬૪માં આપ્યો છે.

વધુ માહિતી માટે બ્લોગ જોઈ શકો છો.

<https://vnsolanki.blogspot.in/>